

УДК 316.4.06

В. В. ЗАРИЦЬКА

РЕГУЛЯТОРНА ДІЯ СОЦІОНОРМАТИВНОЇ СИСТЕМИ У ФОРМУВАННІ СТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

У статті розкрито соціально-психологічні чинники розвитку емоційного інтелекту та їх сутність. Викладена інформація свідчить про те, що для розвитку емоційного інтелекту існують об'єктивні соціальні передумови.

Ключові слова: соціальний капітал, емоції, емоційний інтелект, самосвідомість, синтонічність, локус контролю, андрогінність, прихильність.

Соціальний капітал включає множину компонентів, одним з них може бути емоційний інтелект особистості. Розглянемо більш детально соціально-психологічні чинники, що впливають на його розвиток та формування. Емоційний інтелект як феномен останніми десятиліттями все більше цікавить учених різних країн, що зумовлено суттєвим впливом емоцій на успішність життєдіяльності людей. Емоції можна розвивати, і для цього розвитку існують об'єктивні передумови (як біологічні, так і соціально-психологічні).

На виокремленні й характеристиці саме соціально-психологічних чинників розвитку емоційного інтелекту буде зосереджена увага в цій статті.

Проблему емоційного інтелекту досить активно досліджують Д. Гоулман (D. Goleman), Г. Орме (G. Orme), Дж. Мейєр (J. Mayer), П. Селовей (P. Salovey), Д. Слайтер (D. Sluiter), Х. Вейсінгер (H. Weisinger), Р. Стенберг (R. Stenberg), Дж. Блок (J. Block), Г. Горскова (Г. Горшкова), І. Андреева (И. Андреева), Е. Носенко (Э. Носенко) та ін.

Зокрема, І. Андреева [2, с. 7], відповідно до певного підходу до розуміння емоцій як особливого типу знання та інтелекту як сукупності взаємопов'язаних між собою розумових здібностей, поняття “емоційний інтелект” характеризує як сукупність ментальних здібностей розуміти власні емоції та емоції інших людей і керувати емоційною сферою. Є й інші тлумачення цього феномена, які викладені в працях вищеназваних авторів.

Кожний з науковців давав визначення поняття “емоційний інтелект”, виходячи з власного розуміння його сутності й соціальної значущості.

Аналіз різних підходів до трактування цього поняття дав змогу більш різнобічно підійти до його тлумачення та сформулювати його визначення таким чином: емоційний інтелект – це здатність людини усвідомлювати свої емоції та емоції інших людей, контролювати їх і діяти відповідно до рівня усвідомленості й їх для досягнення певної мети.

Щодо соціальних передумов розвитку емоційного інтелекту, то над їх виявленням працював ряд дослідників. Зокрема, І. Андреева [2, с. 7–11], виділяє такі найважливіші соціальні передумови:

- синтонічність у дитячому віці;
- розвиток раціональності в міру дорослішання;
- рівень розвитку самосвідомості;
- емоційно-сприятливі відносини між батьками;
- рівень освіти батьків і сімейний достаток;
- гендерні особливості виховання;
- андрогінність;
- зовнішній локус контролю;
- релігійність.

Так, поняття “синтонія” вона розуміє як інстинктивну співзвучність з оточенням, тобто природний інстинкт, реакцію типу безумовного емоційного рефлексу природженого механізму звільнення (Mazurkevich, 1950) або як набуту реакцію (Reykowski, Kochanska, 1980 [14]).

Розвиток синтонії, як доводить І. Андреева [2], пов’язаний, насамперед, з емоційними реакціями оточення на дії дитини, які є орієнтирами для її самоставлення й самооцінки.

Основи реалістичного сприйняття себе та самосприйняття закладаються на ранніх стадіях онтогенезу, визначаючись вихідним прийняттям дитини з боку батьків (А. Кравченко, 2001) [5].

Становленню синтонічності дитини перешкоджають такі фактори:

1. Гіперопіка й переоцінка її батьками, бо в умовах постійної турботи батьків, їх надмірної любові в дитини немає необхідності прагнути до встановлення емоційного контакту з дорослими, тому механізми, які дають змогу це зробити, не формуються.

2. Розвиток синтонії блокується, якщо дитина, потенційно не здатна до встановлення емоційного контакту, не має такої можливості через байдужість чи ворожість оточення. Асинтонічність, що виникає як наслідок депривації потреби в емоційному контакті, ускладнює процес вираження емоцій суб’єктом і розуміння його партнерами по спілкуванню.

Синтонічність у дитячому віці – необхідний етап психічного розвитку. Водночас синтонічність, що зберігається до дорослого віку, свідчить про порушення розвитку, бо в міру розвитку логічного причинно-наслідкового мислення синтонія переростає в емпатію, яка являє собою не стільки емоційну співзвучність зі станом іншої людини, скільки розпізнавання цього емоційного стану (M. Hoffman) [12]. У зв’язку з тим, що в процесі нормального розвитку в людини розвивається схильність до рефлексії, відбувається природне ослаблення синтонічності на користь незалежності від зовнішнього світу й намагання протидіяти афективним впливам оточення. Таким чином, механізми раціонального мислення тиснуть на безпосередність нижчих почуттів [2].

Протидія негативному афективному впливу здійснюється завдяки раціональному ставленню до інших людей і подій. Встановлено, що використання раціональних тверджень зменшує емоційний дистрес і знижує інтенсивність як “недоречних” емоцій (гніву, депресії тощо), так і “доречних” (роздратування, суму, схвильованості та ін.) [2]. Наприклад: “Це не найгірше, що я можу додати”.

Важливою передумовою розвитку емоційного інтелекту є рівень розвитку самосвідомості, тому що механізми саморегуляції, як і синтонічність, закладаються на ранніх етапах розвитку особистості. Уся система особистісної саморегуляції базується на рівні розвинутої самосвідомості (Е. Гребенщикова) [4]. Звідси випливає, що рівень розвитку самосвідомості виступає як передумова управління власними емоціями.

Соціальною передумовою є й емоційно сприятливі стосунки між батьками.

Ключовими моментами емоційно сприятливих стосунків у сім’ї є емоційний фон у ній, чуйність батьків до дитини та вибрані ними методи контролю за життєдіяльністю дитини [9, с. 570–572].

Емоційно-теплі батьки, як доводить Х. Бі (Хелен Бі, 2004) [9], турбуються про дитину, виражають свою любов, часто або регулярно ставлять потреби дитини на перше місце, демонструють ентузіазм щодо до активності дитини, чутливо та емпатично реагують на її почуття. Психологи виявили, що в теплій люблячій сім’ї діти частіше встановлюють безпечну прихильність у перші два роки життя; мають вищу самооцінку, більш емпатичні та альтруїстичні й гостріше реагують на біль чи страх інших людей; мають вищі показники IQ у дошкільному періоді і початковій школі, краще встигають у школі. Діти, які ростуть у теплій емоційній атмосфері, менш агресивні та рідше виявляють делінквентну поведінку, більш впевнені в собі, більш активні і спокійні.

Діти, які не мають такої емоційної підтримки, більш вразливі, агресивні, часто мають девіантну поведінку, виявляють невпевненість, мають неадекватну самооцінку та інші негативні прояви. Щоб запобігти цим явищам, Хелен Бі [9, с. 571–572], наприклад, рекомендує дотримуватись певних правил контролю, найпершим з яких вважає послідовність вимог і чітке регулювання їх виконання, тоді дитина виростає слухняною й передбачуваною, у батьків не виникає потреби застосовувати методи покарання.

Другим правилом контролю є рівень очікувань батьків від дитини. Якщо очікування батьків більш зрілої поведінки дитини відповідає її віку, буде формуватись самостійність, почуття компетентності, яке буде поширюватись на всі сфери її життєдіяльності.

Дослідження показують, що люди, які задоволені своїм сімейним життям, мали значно вищий рівень EQ, ніж ті, які ним не задоволені (Г. Орме, 2003) [8].

Важливою передумовою для розвитку емоційного інтелекту є рівень освіти батьків та їх сімейний достаток. Виявилось, що чим вищі ці показники, тим вищий рівень емоційного інтелекту, зокрема в підлітків (N.R. Harrod, S.D. Sheer, 2005)[2].

Хелен Бі [9, с. 571] підкреслює, що бідність і грубість є причиною незахищеності дитини, що призводить до агресивності як формі захисту й делінквентної поведінки як формі самовираження. Якщо ворожість батьків виявляється у вигляді фізичного насилля або зневаги до дитини, то наслідки можуть бути ще більш негативними.

Не менш важливою передумовою розвитку емоційного інтелекту є гендерні особливості виховання, які виявляються, перш за все, у переважанні в жінок міжособистісних, а в чоловіків внутрішньоособистісних показників (Г. Орме, 2003) [11].

Відомо, що емоційні відмінності серед дорослих чоловіків і жінок із самого початку детерміновані підходами до виховання дітей (D. Goleman, 1988) [2].

Хлопчики зазвичай володіють більш стійкими й традиційними статево-рольовими стереотипами. Але якщо діти ростуть без батька, а мати працює, то й у дівчаток, і в хлопчиків менш жорсткі стереотипи. Крім того, частина дівчаток намагаються бути схожими на хлопчиків в одязі, поведінці, грі. Інколи так дівчаток виховують спеціально, щоб вони були здатні до самозахисту, інколи дівчатка самі обирають такий шлях з цією метою [9, с. 573].

У зв'язку із цим андрогінність можна розглядати як наслідок певної стратегії виховання в сім'ї. Природа людини андрогенна, тобто двостатева. Людина володіє можливістю відчувати й вести себе по-чоловічому чи по-жіночому. Андрогінія – всеохопна характеристика людини, що стосується всіх сфер ідентичності, способу життя, тілесності емоційності, сфери професії, роботи, вибору партнера тощо.

Абсолютна статево-рольова фіксованість є патологією, тому що людина може виявляти чоловічі й жіночі сторони в галузі професії, інтересів, почуттів, думок (А. Александров, 2004) [1, с. 455–456]. Позитивний взаємозв'язок андрогінності та емоційного інтелекту виявлений у сучасних дослідженнях [1]. Андрогенні обстежувані, на відміну від індивідів з маскулініними й фремініними характеристиками, виявляють більшу емоційну гнучкість. Залежно від ситуації вони можуть бути то незалежними й сильними, то турботливими та добрими (Н. Оліфірович, І. Громова, 2003) [7]. В андрогенних індивідів наявне поєднання виражених здібностей до розпізнавання й самоконтролю емоцій.

Наступною передумовою розвитку емоційного інтелекту є зовнішній локус контролю. Локус контролю – це узагальнене очікування того, якою мірою люди контролюють підкріплення у своєму житті (D. Rotter, 1975) [15, с. 419]. Локус контролю називають зовнішнім (екстернальним), якщо

люди впевнені, що їх успіхи й невдачі регулюються зовнішніми факторами, і внутрішнім (інфернальним), коли люди вірять у те, що їх успіхи й невдачі визначаються їх власними діями та здібностями.

Результати досліджень (L. Wang, N.H. Anderson, 1994) [16] показують, що досліджувані із зовнішнім локусом контролю більш схильні вибачати як іншим, так і собі, а з внутрішнім локусом контролю частіше осуджують себе і більш прискіпливі, коли осуджують інших. Здатність вибачати пов'язана з усвідомленням власних емоцій і управління ними, емпатією щодо того, хто образив [2].

Деякі вчені прослідковують взаємозв'язок між релігійністю й емоційним інтелектом.

По-перше, у релігійних індивідів переважає зовнішній локус контролю.

По-друге, релігійне виховання передбачає виховання почуття безумовної любові.

По-третє, підготовка до церковних таїнств (сповіді, причастя) неможлива без самоаналізу діяльності й емоцій, що супроводжують її.

Існують й інші підходи до виділення соціальних передумов розвитку емоційного інтелекту. Зокрема, Хелен Бі та Уїллард Хартуп [9, с. 481] передумовами розвитку емоційного інтелекту вважають досвід у двох видах відносин: вертикальному і горизонтальному спілкуванні.

Вертикальні відносини включають прихильність до кого-небудь, хто володіє більшою соціальною силою або знаннями (батьки, вчителі, старші брати, сестри тощо). З боку старших чи дорослих відгук на цю прихильність може бути різним, і це суттєво впливає на емоційний розвиток індивіда.

Горизонтальні відносини, за контрастом, взаємні й рівноправні, тому що учасники спілкування – однолітки, які мають рівну соціальну силу.

І вертикальні, і горизонтальні відносини є необхідними, бо в них у дитини створюються базові внутрішні робочі моделі й засвоюються фундаментальні емоційні навички. Так, саме в горизонтальних відносинах, у групі однолітків дитина розвиває соціально-емоційну поведінку та набуває навичок, яких можна набутися тільки у відносинах з рівними: емоційне ставлення до співпраці, суперництва, дружби тощо. А вертикальні відносини необхідні для того, щоб надати дитині захист і безпеку.

Насамперед, це відносини між батьками й дітьми. Вони мають життєво важливу цінність, оскільки забезпечують дитину всім необхідним.

Ключовими почуттями в цих відносинах Боулбі і Айнсворт називають емоційний зв'язок, прихильність і поведінку прихильності (спосіб прояву прихильності). Якщо взяти конкретно емоційний зв'язок, то дійсно суттєвими є можливість батьків і дитини побудувати злагоджені стосунки, щоб обом було комфортно.

Емоційний інтелект у цьому разі розвивається відповідно до рівня комфортності відносин. Дискомфортні відносини знижують емоційний розвиток дитини або формують викривлене уявлення й неадекватну поведінку.

Прихильність розглядають як підвид емоційного зв'язку, в якому почуття безпеки людини пов'язане з відносинами з дорослими. Відповідно до цього визначення ставлення дитини до батьків можна назвати прихильністю, і якщо в їх присутності дитина відчуває себе захищеною й комфортно, то батьків можна використати як "безпечну основу" в житті. Але в цьому разі повинен бути емоційний зв'язок батьків з дитиною. Це емоційні зв'язки по вертикалі.

Прихильність як підвид емоційного зв'язку по горизонталі (з однолітками) – важлива передумова розвитку емоційного інтелекту, бо наявність друзів-однолітків теж формує почуття захищеності й комфортності, а відсутність їх, спричинює самотність, що гальмує розвиток емоційного інтелекту, призводить до замкнутості, зневіри, зниження самооцінки, а в деяких випадках ще до гірших наслідків (фрустрації, есканізму, суїциду).

Що стосується способів прояву прихильності, то вони бувають різні: від доброзичливого ставлення й приємного спілкування до надмірних вимог та авторитарного стилю стосунків. Залежно від прояву прихильності емоційний інтелект розвивається успішно або, навпаки, гальмується.

Особливе значення для розвитку емоційного інтелекту мають горизонтальні зв'язки і позитивні способи прояву прихильності з боку однолітків у шкільні роки. Ці відносини є не тільки засобом захисту та безпеки, а й засобом самовираження, самоствердження, що важко здійснити серед дорослих. Разом з тим, підтримка дорослих в емоційному розвитку має для школярів надзвичайно важливе значення.

Висновки. Емоційний інтелект – це феномен, який досліджують учені різних країн, зокрема з психологічного погляду. Доведено, що емоційний інтелект можна розвивати, і для цього існують об'єктивні передумови. Встановлено, що існують різні підходи до виділення, зокрема, соціально-психологічних чинників розвитку емоційного інтелекту. Найсуттєвішими соціально-психологічними чинниками є такі: синтонічність у дитячому віці; розвиток раціональності в міру дорослішання; рівень розвитку самосвідомості; емоційно-сприятливі стосунки між батьками; рівень освіти батьків і сімейний достаток; гендерні особливості виховання; андрогінність; зовнішній локус контролю; релігійність.

Вище зазначені соціально-психологічні чинники сприяють розвитку емоційного інтелекту або гальмують цей процес залежно від соціальних взаємозв'язків у вертикальному спілкуванні й діях (діти та дорослі) і в горизонтальному спілкуванні й діях (діти та їх однолітки).

Сенситивним періодом у розвитку емоційного інтелекту індивідів є, на наше переконання, їх шкільне життя, тому що саме в школі збагачене соціальне середовище, є можливість в учнів спілкуватися з однолітками, зі старшими й меншими за себе; недоліки сімейного виховання є можливість компенсувати системою шкільного освітньо-виховного процесу за рахунок великої кількості та різноманітності контактів.

Список використаної літератури

1. Александров А. А. Психотерапия : учеб. пособ. / А. А. Александров. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 480 с.
2. Андреева И. Н. Биологические и социальные предпосылки развития эмоционального интеллекта / И. Н. Андреева // Когнитивная психология : сб. ст. / под ред. А. П. Лобанов, Н. П. Радчиковой. – Минск : БГПУ, 2006. – С. 7–11.
3. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Дэниел Гоулман, Ричард Бояцис, Энни Макки ; пер. с англ. – Москва : Альбина Бизнес Букс, 2007. – 301 с.
4. Гребенщикова Э. А. Саморегуляция личности в индивидуальном стиле жизнедеятельности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Э. А. Гребенщикова ; Рос. акад. гос. службы при президенте Рос. Фед., каф. соц. психологии. – Москва, 1995.
5. Кравченко А. Нарцисс и его отражение / А. Кравченко // Моск. психотерапевт. – 2001. – № 2.
6. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія / Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига. – Київ : Вища школа, 2003. – 126 с.
7. Олифиревич Н. Тендерная дифференциация стратегий преодоления ревности / Н. Олифиревич, И. Громова // Женщина. Образование. Демократия : материалы 5-ой Международной междисциплинарной научно-практической конференции. – Минск, 2004.
8. Орме Г. Эмоциональное мышление как инструмент достижения успеха / Г. Орме. – Москва : КСП+, 2003.
9. Развитие ребенка / Х. Би. – 9-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 768 с.
10. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – 3-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2006. – 607 с.
11. Caruso David R. The Emotionally Intelligent Manager: How to Develop and Use the Four Key Emotional Skills of Leadership. Josses / David R. Caruso, Peter Salovey. – Bass, San. Francisco, 2004.
12. Hoffman M. Empathy, role taking and development of altruistic motives / M. Hoffman ; M. Takela (ed.) // Moral development and behavior. – New York : Holl, 1976.
13. Mazurkiewicz. Wstep do psychofizjologii normainey / Mazurkiewicz. – Warszawa : PZWL, 1950. – Т. 1.
14. Reykowski J. Skice z teorii osolowski / J. Reykowski, G. Kochanska. – Warszawa : WP, 1980.
15. Stein Steven J. The EQ Edge: Emotional Intelligence and your success / Steven J. Stein, Ph. D and Howard E. Book, M. D. – Stoddard Publishing Co. Limited, 2000.
16. Wanq D. Excuse-making and blaming as a function of internal-external locus of control / D. Wanq, N. H. Anderson // Eur. Psychol. – 1994. – V. 24. – № 2.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2014.

Зарицкая В. В. Регулирующее действие соционормативной системы в формировании структуры социального капитала

В статье раскрываются социально-психологические факторы развития эмоционального интеллекта и их сущность. Представленная информация свидетельствует, что для развития эмоционального интеллекта существуют объективные социальные предпосылки.

Ключевые слова: *социальный капитал, эмоции, эмоциональный интеллект, самосознание, локус контроля, андрогинность, привязанность.*

Zaritskaya V. Regulatory action is socially accepted system of determining the structure of social capital

The article describes the social and psychological factors in the emotional intelligence forward movement and their essence. The information presented in the article, suggests that the objective social conditions for the emotional intelligence developmental growth exist.

Emotional intelligence – a phenomenon that is studied by scientists from different countries, reflecting the importance of in-depth study of this phenomenon, particularly from a psychological point of view.

It has been proved that emotional intelligence can be developed and for this there are objective conditions.

Established that there are different approaches to the allocation of particular social and psychological factors of emotional intelligence.

The most significant social and psychological factors are highlighted: syntonichnist in childhood; development of rationality to the extent doroslishan-tion; level of consciousness; emotional and favorable relationship between parental Kami; parental education and family prosperity; gender features vyho-tion; Androgyny; external locus of control; religiosity.

Above appointed social and psychological factors contribute to the development of emotional intelligence or inhibit the process according to the social relationships in vertical communication and action (children and adults) and mountain-Lateral communication and action (children and their peers).

Sensitive periods in the development of emotional intelligence of individuals is, in our opinion, their school life, because in school poorer socio-enriched environment, there is an opportunity to students to communicate with their peers, with old-shymy and smaller than themselves; disadvantages of family education is the ability to competency-nsuvaty school system educational process due to the large number and variety of contacts.

Key words: *social capital, emotions, the emotional intelligence, the self-comprehension, the control locus, the androgyny, the affection.*